BOSHLANGICH SINF ONATILI DARSLARIDA JARANGLI VA JARANGSIZ UNDOSH TOVUSH VA HARFLARNI O‘RGATISHDA QO‘LLANILADIGAN YANGI INNOVATSION TEXNOLOGIYALAR

Rashidova Mehriya Muzafarovna,
Buxoro davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga ona tilida darslarida jarangli va jarangsiz undosh tovush va harfni o‘rgatish eng asosiy omil hisoblanadi.Bir dars jarayonida o‘quvchi tovushni eshitib, idrokini harf bilan ifodalashi uchun uning avvalo fikri dars jarayoniga jamlanishiga yordamlashish ularning o‘zlashtirish darajasini oshiradi. Ta’lim jarayonida turli o‘yinlardan foydalanish o‘quvchi qiziqishini orttiradi. Bu ta’lim berishda o‘quvchilarni yaxshi nazorat qilish, bilim berishdagi samaradorlikning oshishi hamda ushbu jarayondagi natijalarni yaxshilash imkonini beradi. Mazkur maqolada jarangli va jarangsiz undosh tovush va harflarni,bo‘g‘in va so‘zlarni o‘rgatishning yangi texnologiyalari va ularning samaradorligi haqida fikr yuritilgan.

Kalit so‘zlar: *jarangli, jarangsiz, tovush,harf,bo‘g‘in,so‘z,samaradorlik, didaktik o‘yin, raqamli texnologiya, metod, bilim, ko‘nikma, malaka, o‘zlashtirish, ta’lim jarayoni, topshiriq,innovatsion texnologiya.*

НОВЫЕ ИННОВАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ ОБУЧЕНИЯ ЗВОНКИМ И ГЛУХИМ СОГЛАСНЫМ ЗВУКАМ И БУКВАМ НА УРОКАХ РОДНОГО ЯЗЫКА В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ

Обучение младших школьников различению звонких и глухих согласных звуков и соответствующих им букв на уроках родного языка является важнейшим аспектом учебного процесса. Умение сосредоточить внимание учащихся на материале урока - так, чтобы они могли услышать звук и обозначить его правильной буквой, - способствует более глубокому усвоению знаний. Использование игровых методов повышает вовлеченность учеников в учебный процесс. Такой подход облегчает организацию работы в классе, повышает эффективность обучения и улучшает образовательные результаты. В статье рассматриваются новые технологии обучения звонким и глухим согласным звукам и буквам, а также слогам и словам, и анализируется их эффективность.

Ключевые слова: *звонкий, глухой, звук, буква, слог, слово, эффективность, дидактическая игра, цифровая технология, метод, знание, умение, навык, мастерство, образовательный процесс, задание, инновационная технология.*

NEW INNOVATIVE TECHNOLOGIES USED IN TEACHING VOICED AND VOICELESS CONSONANTS AND LETTERS IN PRIMARY SCHOOL MOTHER TONGUE LESSONS

Teaching elementary school students voiced and voiceless consonant sounds and letters is a key aspect of native language classes. For students to hear a sound during a lesson and represent what they perceive with a letter, they must first be helped to focus their attention on the learning process, which improves their comprehension. Using various games in the classroom boosts student engagement. In turn, this enables better classroom management, enhances the effectiveness of instruction, and improves overall learning outcomes. This article explores new technologies for teaching voiced and voiceless consonant sounds and letters, as well as syllables and words, and evaluates their effectiveness.

Keywords: *voiced, voiceless, sound, letter, syllable, word, effectiveness, educational game, digital technology, method, knowledge, skill, competency, comprehension, educational process, task, innovative technology.*

Kirish. Bugungi kunda ta’lim sohasidagi sifatni oshirish maqsadida qilinayotgan tashabbuslar soni sezilarli darajada oshmoqda. Ta’lim sifatini yaxshilash uchun asosiy vositalardan biri bu zamonaviy texnologiyalardir. Bugungi kunda deyarli barcha insonlar internet tarmog‘idan: smartfon, kompyuter, planshet shu va shu kabi qurilmalardan foydalanishni bilishadi. Bundan bolalar ham mustasno emas. Maktab yoshiga yetgan bolalar bu qurilma va tarmoqlardan deyarli muammosiz foydalana olmoqdalar. Albatta bu quvonarli holat, lekin, shu bilan birga o‘qituvchilardan ham yaxshigina mahorat va bilim talab qiladi. Shu bilan birga maktab o‘qituvchilari ona tili darslarida noan’anaviy interaktiv metodlardan ham foydalanib, darslar sifatini oshirishmoqda. Misol uchun boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga ona tili fanidan jarangli va jarangsiz undoshlarni o‘rgatishda turli xil innovatsion metodlardan foydalanishadi. Ona tili darslarida

fonetika bo‘limi o‘quvchilar uchun ko‘pincha quruq nazariya sifatida qabul qilinadi. Ammo jarangli va jarangsiz undoshlarni o‘rgatishda interaktiv metodlardan foydalanish darsni jonli, qiziqarli va samarali qiladi. Bu metodlar o‘quvchilarning faolligini oshiradi, ularni tinglash, ajratish va amalda qo‘llashga o‘rgatadi. Ona tili darslarida jarangli va jarangsiz undoshlarni o‘rgatish o‘quvchilardan nafaqat qoidani yodlashni, balki tovushlarning hosil bo‘lish o‘rnini his qilishni ham talab etadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Darsni qiziqarli, interaktiv va esda qolarli qilish uchun quyidagi zamonaviy metodlardan foydalanish mumkin:

1. Interaktiv va sensorli metodlar (Hissiyotga asoslangan) “Tomoq testi” (Taktil metod): O‘quvchilar ko‘rsatkich va o‘rta barmoqlarini tomoqlariga (tovush paychalariga) qo‘yadilar. Jarangli undoshlarni (B, D, Z, V va h.k.) aytganda tomoqda titrash (vibratsiya) seziladi. Jarangsiz undoshlarda (P, T, S, F va h.k.) esa bu titrash bo‘lmaydi. Bu eng sodda va samarali vizual-taktil usuldir.

“Quloqni yopish” metodi: O‘quvchilar har ikki quloqlarini kaftlari bilan mahkam yopib, tovushlarni aytishadi. Jarangli undoshlar aytilganda bosh ichida kuchli g‘o‘ringlash (akso-sado) eshitiladi, jarangsizlarda esa faqat shivirash eshitiladi.

2. O‘yinli metodlar (Gamifikatsiya)”Sehrli juftliklar” (Memory game): Kartochkalarning bir tomoniga jarangli, ikkinchi tomoniga uning jarangsiz jufti yoziladi (masalan, B va P, D va T). O‘quvchilar chalkashib yotgan kartochkalar ichidan bir-biriga mos keladigan juftliklarni tez topish bo‘yicha musobaqalashadilar. “Tovushlar poyezdi” (Klassifikatsiya): Doskaga ikkita vagon rasmi chiziladi (yoki joylashtiriladi): “Jarangli vagoni” va “Jarangsiz vagoni”. O‘quvchilarga tarqatilgan so‘zlar yoki harflar mos vagonlarga “joylashtirilishi” kerak. “Kim chaqqon?” (Qarsak o‘yini): O‘qituvchi turli undosh tovushlarni aytadi. Agar tovush jarangli bo‘lsa, o‘quvchilar qo‘llarini tepaga ko‘tarishadi, agar jarangsiz bo‘lsa, qarsak chalishadi. Bu metod o‘quvchilarni dars davomida sergak tutadi.

3. Raqamli va multimedia texnologiyalariAudio-vizual trenajyorlar: Darsda turli ta’limiy dasturlar (masalan, LearningApps yoki Kahoot) orqali testlar tashkil qilish. Undoshlarni jarangli va jarangsizga ajratish bo‘yicha interaktiv krossvordlar yaratish. “Fonetika” mashqi: O‘quvchilarga qisqa audio yozuv eshittiriladi. Ular audiodagi nutqdan faqat jarangli yoki faqat jarangsiz undosh bilan boshlanadigan so‘zlarni ajratib daftarlariga yozib olishlari kerak bo‘ladi.

4. Muammoli va tahliliy metodlar “Adashgan harflar” (Klaster): Doskaga jufti yo‘q undoshlar (M, N, L, R – faqat jarangli va H – faqat jarangsiz) aralashtirib yoziladi. O‘quvchilar ularning nima uchun “yolg‘iz” (juftsiz) ekanligini muammoli vaziyat sifatida tahlil qiladilar.

5. “So‘z o‘yinlari” (Minimal juftliklar): Faqat birgina undoshning jarangli-jarangsizligi bilan farq qiladigan va ma’nosi butunlay o‘zgarib ketadigan so‘zlar zanjiri tuziladi. Masalan: Bosh – Posh,Dol – Tol,Zor – Sor, Gul – Kul. Bu This metod o‘quvchilarga tovushlarning so‘z ma’nosini farqlashdagi muhim rolini ko‘rsatib beradi.

“Jarangli va jarangsiz undosh tovushlar va harflar” mavzusini innovatsion texnologiyalar yordamida o‘tish darsni zerikarli qoidalar majmuasidan qiziqarli tadqiqotga aylantiradi. Quyida ushbu mavzuni darsning yangi mavzuni tushuntirish va mustahkamlash bosqichlarida qanday tashkil etish modelini ko‘rib chiqamiz.

1. Yangi mavzuni tushuntirish bosqichi (Ochiq va qiziqarli tadqiqot)

Bu bosqichda tayyor qoidani yodlatish emas, balki innovatsion “Muammoli ta’lim”, “Aqliy hujum” va AKT vositalaridan foydalanib, o‘quvchilarning o‘ziga qoidani “kashf ettirish” samarali hisoblanadi.

• “Ovoz laboratoriyasi” vositasi (Sensor usul):

• Amaliyoti: O‘quvchilarga qo‘llarini bo‘yinlariga (tomoq sohasiga) qo‘yish aytiladi. O‘qituvchi avval [B], [D], [Z] tovushlarini, keyin esa [P], [T], [S] tovushlarini talaffuz qilishni so‘raydi.

• Innovatsion jihati: O‘quvchilar birinchi guruhda tomoqda titrash (jarang) borligini, ikkinchi guruhda esa titrash yo‘qligini o‘zlari his qilishadi. Shundan so‘ng o‘qituvchi ekranda tovush paychalarining harakatini ko‘rsatuvchi kichik animatsiyani (multimedia) namoyish etadi.

• “Juftini top” interaktiv o‘yini (Mental xaritalar va vizualizatsiya):

• Amaliyoti: Doskada (yoki sensorli ekranda) aralash holda jarangli va jarangsiz harflar beriladi. O‘quvchilar juftliklarni (B-P, D-T, G-K, Z-S) chiziqlar orqali birlashtirishlari kerak.

• Muammoli vaziyat: Ekranda jufti yo‘q bo‘lgan [X], [H], [F] yoki [L], [M], [N], [R] (sonor) harflari qolib ketadi. O‘quvchilarda “Nega bularning jufti yo‘q?” degan savol tug‘iladi va shu tariqa darsning keyingi qismi – jufti bor va jufti yo‘q undoshlar mavzusiga tabiiy o‘tiladi.

2. Mustahkamlash bosqichi (Raqamli va interaktiv amaliyot)

Mavzuni xotirada mustahkamlash va so‘zlar ichida jarangli/jarangsiz undoshlarni to‘g‘ri farqlash uchun raqamli texnologiyalar va guruhlarda ishlash metodlaridan foydalaniladi.

• Wordwall yoki LearningApps platformasida “Saralash” o‘yini:

• Amaliyoti: Smartfonda yoki sinf proyektorida interaktiv o‘yin ishga tushiriladi. Ekranning tepasida ikkita savat paydo bo‘ladi: “Jarangli undoshlar” va “Jarangsiz undoshlar”. Ekran tubidan esa so‘zlar (masalan: Kitob, Bog‘, Tosh, Quyosh, Gul) uchib chiqadi.

• Vazifa: O‘quvchilar navbat bilan chiqib, so‘zlar tarkibidagi undoshlarni to‘g‘ri savatchalarga joylashtirishlari kerak. O‘yin yakunida dastur avtomatik ravishda xatolarni ko‘rsatib, ball hisoblaydi.

• “Insert” va “So‘z muhandisi” metodi (Matn bilan ishlash):

O‘quvchilarga kichik matn tarqatiladi. Ular matndagi so‘zlarni o‘qib, jarangli undosh bilan boshlangan so‘zlar tagiga bir chiziq, jarangsiz undosh bilan boshlangan so‘zlar tagiga ikki chiziq chizadilar.

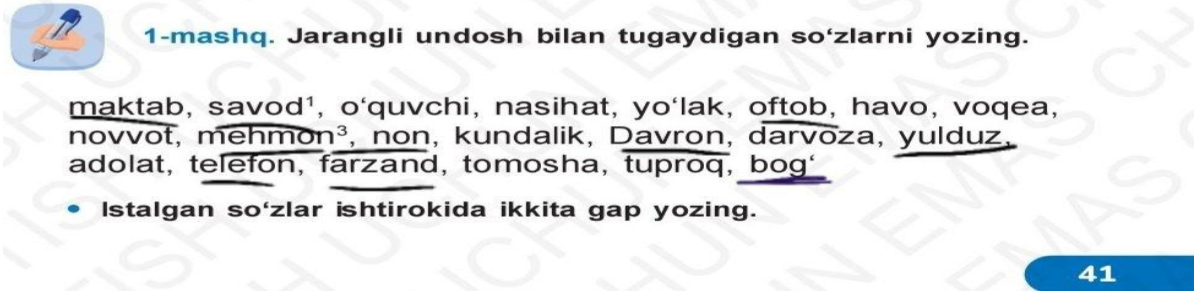
Imlo muammosi (Flipped element): Matnga ataylab imlo xatosi bor so‘zlar kiritiladi (masalan: kitob o‘rniga kitop, maktab o‘rniga maktap). O‘quvchilar talaffuzda va yozuvda jarangli/jarangsiz undoshlarning almashib qolish qoidasini tanqidiy tahlil orqali topishadi.

Raqamli va an’anaviy vositalar solishtirmasi

An’anaviy usulda kutilayotgan natija tushuntirish qoidani kitobdan o‘qitish va yodlatish.

Innovatsion usulda esa “Ovoz laboratoriyasi” + Vizual animatsiya. O‘quvchi tovushning hosil bo‘lishini tanasi va ko‘zi bilan his qilib, oson eslab qoladi.Mustahkamlashda esa mashq daftarda so‘zlarni ko‘chirish. Wordwall interaktiv o‘yini musobaqa muhiti orqali barcha o‘quvchilar darsga jalb etiladi va ijodiy fikrlaydi. O‘quvchining mavzuni tushunganligini aniqlash maqsadida darsni mustahkamlash qismida Quiz testlar ham yechtirish mumkin.

Olingan natijalar va ularning tahlili. Quyida 4 sinf Ona tili (2026 yil “Novda” nashriyoti) darsligining 41- betida 1- mashqning topshiriqlarini ko‘rib chiqamiz.


1-mashq. Jarangli undosh bilan tugaydigan so‘zlarni yozing.

maktab, savod[1], o‘quvchi, nasihat, yo‘lak, oftob, havo, voqea, novvot, mehmon[3], non, kundalik, Davron, darvoza, yulduz, adolat, telefon, farzand, tomosha, tuproq, bog‘

• Istalgan so‘zlar ishtirokida ikkita gap yozing.

41

Ushbu mashqni bajarishda yuqorida tavsiya etgan metodlarimizni qo‘llab ko‘ramiz.

Wordwall platformasida “Saralash” o‘yini: Sinf proyektorida interaktiv o‘yin ishga tushiriladi. Ekranning tepasida ikkita savat paydo bo‘ladi: “Jarangli undoshlar” va “Jarangsiz undoshlar”. Ekran tubidan esa so‘zlar (masalan: maktab, savod, o‘quvchi,nasihat, yo‘lak, oftob, havo, voqea va hokazo) uchib chiqadi.

O‘quvchilarga vazifa: O‘quvchilar navbat bilan chiqib, so‘zlar tarkibidagi undoshlarni to‘g‘ri savatchalarga joylashtirishlari kerak. O‘yin yakunida dastur avtomatik ravishda xatolarni ko‘rsatib, ball hisoblaydi.

Oldindan o‘qituvchi bu mashqni Wordwall platformasiga kirritib, so‘ng proyektorda “Saralash” o‘yinini boshlaydi.Butun sinf navbat bilan so‘zlarni jarangli yoki jarangsiziga qarab ikkita savatni qaysi biriga munosibligini aytishadi, javobini esa ekran tubida uchib borib qaysi savatga tushishini ko‘rishadi. Agar o‘quvchi to‘g‘ri topgan bo‘lsa, butun sinf o‘quvchilari qarsak chalishadi. O‘yin juda qiziqarli o‘tadi va o‘quvchilarga dars yanada qiziqarliroq bo‘ladi.

“Insert” va “So‘z muhandisi” metodi (Matn bilan ishlash): Shu birinchi mashqni bajarishning yana bir usuli shu so‘zlar ishtirokida matn tuzib tarqatiladi. Ular matndagi so‘zlarni o‘qib, jarangli undosh bilan boshlangan so‘zlar tagiga bir chiziq, jarangsiz undosh bilan boshlangan so‘zlar tagiga ikki chiziq chizadilar va butun sinf musobaqa tarzida tez – tez jarangli undoshli so‘zlarni chiqib doskada yozadilar. O‘qituvchi ularni boshqarib, kuzatib turadi. Yana darsning mustahkamlash qismida o‘quvchilar bilan “3,4,5,6,7” metodi va “Bilib ol” metodi kabi interaktiv metodlar o‘tkazilsa juda yaxshi samara beradi. Bu metodlarning qo‘llash usulini izohlab ketadigan bo‘lsak, oldindan sinf guruhlarga bo‘lingan bo‘lib, har bir guruhga mavzuga doir alohida topshiriq beriladi.

Birinchi guruh 3,4,5,6,7 metodida o‘quvchilar jarangli undosh qatnashgan 3 ta, 4 ta, 5 ta, 6 ta, 7 ta harfda iborat so‘z yozishi kerak.

Ikkinchi guruh oldindan osilgan xontaxtadagi J harfi bilan boshlanadigan so‘zlarni jarangli va jarangsiz undosh qatnashgan so‘zlarga ajratish kerak. Bu topshiriqlarni bajarish uchun o‘quvchilarga ikki daqiqa vaqt beriladi. O‘quvchilar topshiriqni bajarish orqali faollashib, yaxshi qatnashadi.

Zamonaviy metodlarning afzalliklari: o‘quvchi qoidani shunchaki yodlamaydi, balki amaliyotda his qiladi. Darsda zerikish yo‘qoladi, faollik oshadi. Kichik yoshdagi maktab o‘quvchilarining fonematik eshitish qobiliyati tezroq rivojlanadi. Ona tili darslarida fonetika bo‘limi o‘quvchilar uchun ko‘pincha quruq

nazariya sifatida qabul qilinadi. Ammo jarangli va jarangsiz undoshlarni o‘rgatishda interaktiv metodlardan foydalanish darsni jonli, qiziqarli va samarali qiladi. Bu metodlar o‘quvchilarning faolligini oshiradi, ularni tinglash, ajratish va amalda qo‘llashga o‘rgatadi.





Misol qilib: Tingla va ajrat metodi

O‘qituvchi turli so‘zlarni aytadi, o‘quvchilar esa undoshlarni jarangli yoki jarangsiz deb ajratadi. Bu usul eshitish qobiliyatini rivojlantiradi.

Jarangli-jarangsiz dueli metodi

Sinf ikki guruhga bo‘linadi. O‘qituvchi so‘z aytganda, qaysi guruhga tegishli bo‘lsa, o‘sha guruh baland ovozda aytadi. Bu raqobat o‘quvchilarni faol qiladi.

Kartalar bilan o‘yin

Jarangli va jarangsiz undoshlar yozilgan kartalar tayyorlanadi. O‘quvchi so‘z eshitganda to‘g‘ri kartani ko‘taradi. Bu vizual yondashuv eslab qolishni osonlashtiradi.

Tana harakati bilan ajratish metodi

Jarangli undosh eshitilganda qo‘lini ko‘tarish, jarangsizda esa pastga tushirish orqali o‘quvchilar jismoniy harakat bilan bilimni mustahkamlaydi.

Kvest usuli

O‘quvchilar “jarangli kalit” va “jarangsiz kalit” topshiriqlarini bajarib, bosqichma-bosqich maqsadga yetadi. Bu usul o‘yin va topshiriqni birlashtiradi. Metodlarni bajartirishda avval tinglab ajratish mashqi o‘tkaziladi, keyin kartalar bilan o‘yin orqali mustahkamlanadi. Dars oxirida esa kvest usuli bilan umumlashtirish amalga oshiriladi.

Xulosa. Boshlang‘ich ona tili darslarida jarangli va jarangsiz undoshlarni o‘rgatishda qiziqarli metodlardan foydalanish o‘quvchilarning bilimini mustahkamlaydi, darsni jonli qiladi va fonetika bo‘limini sevimli mashg‘ulotga aylantiradi. O‘yin, jismoniy harakat va kvest elementlari o‘quvchilarning qiziqishini oshiradi, ularni faol ishtirokchi etadi. Zamonaviy va interaktiv ta’lim metodlarini qo‘llash o‘quvchilarning fonematik eshitish qobiliyati, nutq madaniyati va fanga bo‘lgan motivatsiyasini oshirishda muhim poydevor bo‘lib xizmat qiladi. Pedagogik yondashuvlarni raqamlashtirish va o‘yinlashtirish ta’lim samaradorligini sifat jihatidan yangi bosqichga ko‘taradi.

Adabiyotlar:

1. K.Qosimova, S.Matchonov, X.G‘ulomova, Sh.Yo‘ldosheva, Sh.Sariyev Ona tili o‘qitish metodikasi. –Toshkent: 2022.

2. R.Ishmuhamedov, M.Yuldashev Ta’lim va tarbiyada innovatsion pedagogik texnologiyalar. – Toshkent, 2016.

3. O.Roziqov, B. Adizov, G.Najmiddinova. Umumiy didaktika. –Toshkent, 2012.

4. D. Baynazarova. Ona tili 2sinf I qism. – Toshkent: “Novda” nashriyoti, 2023.

5. D. Baynazarova. Ona tili 2 sinf II qism. – Toshkent: “Novda” nashriyoti, 2023.

6. D. D. Baynazarova, M.E.Toirova. Ona tili 4 sinf II qism. –Toshkent: “Novda” nashriyoti, 2023.

7. Shayxislamov, N. Ona tili va adabiyot darslarida zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo‘llash mahorati. // Science and Education, 2020.

8. Xolbekov, S. B. Adabiyot darslarida interfaol metodlardan foydalanish samarasi. // Science and Education, 2020.

9. Rafiyev A. G‘ulomova N. Ona tili va adabiyot (kasb-hunar kollejlari uchun darslik). T. “Sharq”, 2013.

10. Sayidahmedov N. “Pedagogik mahorat va pedagogik texnologiya”. – T.: 2003.